

<https://doi.org/10.34768/fp2020a8>

Piotr Kładoczny
Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

RAMA INTERPRETACYJNA DOTYKU W JĘZYKU POLSKIM*

Człowiek na podstawie własnych postrzeżeń i przemyśleń wykształcił w swoim umyśle symbole, w które ujmuje otaczający świat i dzięki czemu może o nim mówić. Odbywa się to na drodze obserwacji i refleksji. W tym złożonym procesie powstają pojęcia, a w ich następstwie słowa będące reprezentacją świata ujętą w języku¹. Pojęcia i odpowiadające im słowa człowiek łączy opartymi na sensach relacjami, wskutek czego tworzy się swoiście ukształtowana siatka pojęciowa. Ponadto wiąże on określone nazwy w zbiory, które umożliwiają mu pełne oddanie własnych doświadczeń i zależności obserwowanych w świecie. Ludzkie doświadczenia i praktyka życiowych działań sprawiają, że nazwy obiektów biorących udział w tych doświadczeniach i praktykach nabierają szczególnie zespolenia, a sensy poszczególnych nazw są wytłumaczalne przez odwołanie do pozostałych. Schematyczny układ elementów opisujących dane doświadczenie (lub praktykę) tworzy jego ramę interpretacyjną², na przykład dotyczącą czasu, ocen w szkole, jedzenia.

Uproszczony obraz ramy składa się z określonych kategorii semantycznych, tworzących najważniejsze funkcjonalnie komponenty konieczne do zaistnienia omawianego zjawiska. Układ kategorii w ramie wyróżnia poszczególne zakresy ludzkich aktywności i mogą ją tworzyć zaledwie dwa-trzy elementy. W przypadku ram oddających bar-

* Niniejszy artykuł stanowi wstęp do opracowania konceptualizacji zmysłów w twórczości wybranych autorów.

1 Teorie, koncepcje i modele ujmowania świata w umyśle oraz języku są zrelacjonowane w pracach Idy Kurcz, np. *Język a reprezentacja świata w umyśle*, Warszawa 1987; *Psychologia języka i komunikacji*, wydanie nowe, Warszawa 2005 oraz Jerzego Bobryka, *Krótką historią psycholingwistyki polskiej*. Ida Kurcz, Warszawa 2010, a także w zbiorze pod redakcją I. Kurcz i H. Okoniewskiej, *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, Warszawa 2011.

2 Teoria ram interpretacyjnych wywodzi się od Marvinina Minsky'ego, który za pomocą ram wyjaśniał, jak ludzie zapamiętują zdarzenia. Językową interpretację tego procesu wiąże się z Charlesem J. Fillmorem. Przedstawił on swoje propozycje w pracach: *Frame Semantics*, [w:] *Linguistics in the Morning Calm*, red. The Linguistics Society of Korea, Seoul 1982, s. 111-137; *Frames and the semantics of understanding*, „Quaderni di Semantica” 1985, vol. 6.2, s. 222-254 oraz wspólnie z Atkinsem T. Berylem, *Towards a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbors*, [w:] *Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*, eds. A. Lehrer, E.F. Kittay, New Jersey 1992, s. 76-101.

dziej złożone zjawiska liczba ta wzrasta³. Ponadto poszczególne uogólnione kategorie w dokładniejszym oglądzie ujawniają swoją złożoną naturę w postaci podkategorii. Ich wydzielenie zależy od typu, szczegółowości i metody oglądu interpretowanego zagadnienia. Zakres wyróżnionych kategorii, a także ich wewnętrzna struktura może być negocjowana i różnie interpretowana w różnych językach, a także przez rozmaitych interpretatorów⁴.

Dostrzega się także kategorie wtórne (poboczne), które bywają w różnym stopniu związane z omawianym zjawiskiem. Przynależą one do ramy, ale można je pominąć, przedstawiając jej zredukowaną i uogólnioną postać. Natomiast nie sposób o nich zapomnieć przy pełnym opisie zjawiska, gdyż odwołują się do naturalnych doświadczeń człowieka lub mentalnych czy składniowych przekształceń głównych kategorii. Ich przynależność do ramy również zależy od interpretacji badacza⁵.

Różnice w interpretacji można zaobserwować na przykład przy przechodzeniu między podejściem składniowym a leksykalnym do wybranego zjawiska⁶. Centralną kategorią interpretowanej aktywności bardzo często staje się ta, która jest wyrażana przez znaczenie właściwych czasowników, a uzupełniają ją kategorie powiązane z rolami obligatoryjnych argumentów tych czasowników. Już same struktury składniowe uzależnione od odcieni znaczeniowych czasowników różnią się między sobą, a dodatkowo istnieją argumenty nieobligatoryjne przyłączane do danego czasownika o różnym

3 Przegląd wielu ram został zaprezentowany na stronie <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> (dostęp: 21.03.2020). W wersji elektronicznej istnieje publikacja wieloautorska w przejrzanej wersji z 2016 r.: J. Ruppenhofer, M. Ellsworth, M.R.L. Petruck, C.R. Johnson, J. Scheffczyk, *FrameNet II: Extended Theory and Practice* (revised November 1, 2016), <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/docs/r1.7/book.pdf> (dostęp: 21.03.2020). Opis ram semantycznych na gruncie języka polskiego został zaprezentowany w tomie poświęconym temu zagadnieniu – *Ramki, rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*, red. M. Zawisławska, Warszawa 2010 – w którym znalazły się istotne w tej kwestii artykuły: M. Zawisławska, *Ramy interpretacyjne jako narzędzie opisu znaczenia*, s. 53-74; D. Kopcińska, J. Linde-Usiekniewicz, *Znaczenia słownikowe a przynależność do ram interpretacyjnych – przypadek JECHAĆ i LICZYĆ*, s. 75-106; W. Kieraś, *Opis czasowników w projekcie RAMKI z punktu widzenia leksykografa – na przykładzie czasownika IŚĆ i jego związku z czasownikiem CHODZIĆ*, s. 107-106.

4 Odmienne interpretacje tych samych faktów można zaobserwować w podejściu różnych badaczy, co wyraźnie przedstawia P. Staniewski w artykule *Konceptualizacja wrażeń słuchowych w języku polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 3788, „Studia Linguistica XXXVI” 2017, s. 111-133 w zestawieniu z ujęciem P. Kładocznego, *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1-2, Łask 2012; idem, *Rama interpretacyjna percepcji słuchowej*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014, s. 161-177.

5 Uproszczone wersje i ich rozwinięcia przedstawiają prace zespołu badawczego w ramach programu FrameNetu: Ruppenhofer i in. (zob. wyżej).

6 Wspomina się o tym w publikacjach polskich badań nad ramami interpretacyjnymi, zob. *Ramki*. Pisze o tym także A. Ziem, *Frames of Understanding in Text and Discourse. Theoretical foundations and descriptive applications*, tr. C. Schwerin, Amsterdam-Philadelphia 2014 (John Benjamins Publishing Company).

stopniu związku z czasownikiem⁷. Dodatkowym czynnikiem w rekonstruowaniu ram jest szczegółowy opis realnych tekstów. Próba przypisania wszystkich wyrażen do poszczególnych kategorii powoduje konieczność tworzenia kolejnych adekwatnych podziałów zwykle o dużym stopniu szczegółowości⁸.

Poznanie zmysłowe, jak inne aktywności, można ująć w ramę interpretacyjną. Najbardziej uniwersalna w tym względzie jest ogólna rama poznania zmysłowego nieodwołująca się bezpośrednio do wzroku, słuchu, dotyku, smaku czy węchu⁹. Jedną z centralnych pozycji zajmuje w niej powszechny w języku polskim rzeczownik o znaczeniu najszerszym dla ramy: *zmysł*¹⁰. Wraz z przymiotnikiem *zmysłowy* i przysłówkiem *zmysłowo* tworzą one kategorię, którą można nazwać ‘ogólna’, z nieprecyzującym odniesieniem do percepcyjnej aktywności.

Rama percepcji na gruncie polszczyzny ma stosunkowo mały udział, ponieważ czasownik *percypować*, który najbardziej oddaje istotę tej ramy, jest terminem naukowym psychologii i rzadko bywa w powszechnym użyciu¹¹. Drugi z czasowników *postrzegać*,

7 Łatwo zaobserwować to zjawisko w słownikach, a szczególnie słownikach walencyjnych, np. Walenty (www.walenty.ipipan.waw.pl [dostęp: 22.05.2020]).

8 Można to zaobserwować m.in. w projekcie *Mikrokorpus metafor synestezyjnych SYNAMET* (www.synamet.polon.uw.edu.pl/korpus), w którym autorzy dla analiz metafor synestezyjnych przygotowali kilkadziesiąt ram, w tym także dla wszystkich zmysłów. Ujawnianie kategorie (podkategorie) opierają się często na szczegółowych zakresach semantycznych (np. dla DOTYKU można odnaleźć ponad trzydzieści takich zakresów). Przy okazji tego projektu dostrzega się także kolejne zjawisko, w którym leksemami niezwiązanymi istotnym znaczeniem z danym zmysłem, choć występujące w roli składniowej realizującej istotną kategorię danej ramy zmysłowej, nie są poddawane opisowi. To potwierdza dwie drogi interpretacji ram: składniową i leksykalną.

9 Dotąd na gruncie języka polskiego przedstawiono ramę percepcji: wzrokowej (M. Zawisławska, *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa 2004), słuchowej (P. Kładoczny, *Semantyka*; P. Staniewski, *op. cit.*), węchowej (E. Badyda, „Upadły anioł zmysłów”? *Metaforyka zapachu i percepcji węchowej we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2013). Próbę ujęcia konceptualizacji wszystkich zmysłów w twórczości jednego autora podjął P. Kładoczny w artykułach: *Konceptualizacja zmysłów w twórczości Adama Mickiewicza*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2016, nr 2, s. 263–306 oraz *Ramy interpretacyjne zmysłów we wczesnych i późnych powieściach Jerzego Pilcha*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2018, nr 4, s. 321–362. Ramy wszystkich zmysłów obejmuje także wspomniany już powyżej projekt SYNAMET (synamet.uw.onet.pl). Warto też wspomnieć o pracy Barbary Mitrengi, *Zmysł smaku. Studium leksykalno-semantyczne*, Katowice 2014, która w całości została poświęcona zmysłowi smaku, lecz nie przedstawia rekonstrukcji ramy tego zakresu poznania. Wśród zmysłów w rozszerzonym ujęciu umieszcza się także ból, którego interpretację w ujęciu ram semantycznych przedstawiła Marta Chojnacka-Kuraś w książce *Semantyka bólu we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 2016.

10 W WSJP widnieje następująca definicja rzeczownika *zmysł*: ‘zdolność organizmu do odbierania bodźców zewnętrznych i reagowania na nie (tradycyjnie: wzrok, słuch, smak, dotyk, powonienie)’.

11 W SDub czasownik *percypować* jest definiowany: »łac. *percipio* ‘ujmuję, ogarniam’ « *psych.* ‘w procesie poznawczym: postrzegać, uświadamiać sobie przedmioty, zjawiska, procesy wskutek działania na narządy zmysłowe określonych bodźców; spostrzegać’.

oprócz naukowego wymiaru, w pewnym stopniu kojarzy się ze wzrokiem¹². Oba czasowniki wraz z ich wymaganiami składniowymi *kto percypuje co* oraz *kto postrzega co* wskazują na trzy podstawowe kategorie w obrębie ramy: ‘podmiotu percypującego’ (*experiercer*), ‘percepcji’ oraz ‘obiektu percepcji’, zwanego też ‘bodźcem’. Wskazanie ‘obiektu percepcji’ (bodźca) ukierunkowuje interpretację w stronę określonego zmysłu, niemniej jednak można uznać, że da się takie uszczegółowienie pominąć. Kategoria ‘percepcji’ w ogólnej wersji określa jedynie postawę bierną podmiotu percypującego, na który oddziałują określone czynniki. W ukonkretnionych ramach poszczególnych zmysłów notuje się rozróżnienie ‘percepcji biernej’ (reakcji na docierające bodźce: *kto widzi co, kto słyszy co, kto czuje co*) i ‘percepcji czynnej’, określającej działania sprawcze ‘podmiotu percepcji’ w celu pozyskania ‘bodźców’ (*kto patrzy na co, kto podgląda kogo, kto słucha czego, kto podsłuchuje kogo, kto wącha co*).

Trzy przedstawione powyżej kategorie są podstawowe dla ramy poznania zmysłowego i można je uznać za kompletny zestaw wyjściowy. Jednak analiza struktury rozbudowanych zdań z wymienionymi czasownikami wykazuje także inne semantyczne komponenty obudowujące ramę, na przykład w zdaniu *Tu już nikt nie percypuje zbyt dobrze świata swoimi zmysłami*. Wyrażenie *swoimi zmysłami* oddaje z jednej strony uogólnione odwołanie do ‘narządów percepcji’, z drugiej zaś wskazuje na ogólną władzę poznawczą w postaci ‘zmysłów’¹³. I choć w strukturze zdania jest to element, który nie jest obowiązkowy i można go pominąć, ponieważ użycie czasownika *percypować* poprawnie funkcjonuje także bez tego argumentu, to jest on ściśle związany z ‘percepcją’, a rzeczownik *zmysł* jest uogólnionym określeniem dla oddania wzroku, słuchu, dotyku, węchu czy smaku¹⁴. O przynależności kategorii ‘narządu percepcji’ oraz uogólnionego ‘zmysłu’ do ramy poznania zmysłowego decydują głównie relacje semantyczno-leksykalne. Drugie wyrażenie *zbyt dobrze* dookreśla podjętą aktywność, wskazując ‘jakość percepcji’¹⁵. Kategoria ta, rozszerzona funkcjonalnie o informację

12 Definicja czasownika *postrzegać* w WSJP jest następująca: *książk. ‘widzieć i uświadamiać sobie’*. SDub podaje jako jedno z trzech znaczenie naukowe: *psych. ‘uświadamiać sobie wrażenie wywołane działaniem bodźca zewnętrznego na zmysły’*.

13 Według Zofii Zaron przy czasowniku ogólnym *percypować* (oraz analogicznie przy wszystkich pozostałych czasownikach wskazujących rodzaj percepcji) pojawia się obowiązkowo trzeci argument odwołujący się do ‘narządu percepcji’. Pełny schemat składniowy czasownika wygląda według autorki następująco: *ktoś [agens] percypuje coś [obiekt] za pomocą któregoś [pseudonarzędzie] ze zmysłów* (zob. Z. Zaron, *Problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa 2009, s. 53, 56-57). Obserwacje poświadczeń tekstowych nie potwierdzają tego ostatniego argumentu jako elementu obligatoryjnego. Bez wątplenia ma on ścisły związek ze znaczeniem leksemu *percypować*. Pisze o tym Sebastian Zurowski w książce *Wyrażenia percepcji słuchowej w języku polskim*, Toruń 2012, s. 34-41 oraz Agnieszka Cejmer w artykule *O jednostkach trójargumentowych z ciągiem czuć*, „Linguistica Copernicana” 2014, nr 11, s. 70-72.

14 Użycie rzeczownika *zmysł* uwzględnia w szerokiej interpretacji także metonimiczne odwołanie się do istotnej części tego zmysłu, jakim jest narząd zmysłu. Szczegółowe odniesienie zależy od bezpośredniego kontekstu wypowiedzi.

15 Z jakością percepcji wiąże się jej skuteczność, zadowolenie itd. Kategoria ta bywa częściej relacjonowana przy opisach zakłóceń percepcji czy też postrzegania na granicy odbioru bodźca.

na temat intensywności doznań zmysłowych, może zostać dołączona do wypowiedzi o różnych aktywnościach człowieka. Nie jest ona właściwa wyłącznie dla poznania zmysłowego i ma wymiar uniwersalny, gdyż o wielu aktywnościach czy zjawiskach można mówić w kontekście ich jakości czy intensywności.

Jednym ze zmysłów człowieka jest dotyk. Opis ramy semantycznej postrzeżenia dotyku jest przedmiotem tego artykułu, a głównym celem jest ustalenie podstawowych kategorii w jej obrębie oraz wskazanie struktury poszczególnych kategorii i wyodrębnianych w nich podkategorii. Zadaniem podjętego badania jest także wskazanie kategorii wtórnych, które zostały uaktywnione w obserwowanych opisach tego zmysłu oraz znalazły się w leksyce związanej ze zmysłem dotyku. Bezpośrednim materiałem badawczym jest zasób Narodowego Korpusu Języka Polskiego oraz analizowana pod kątem opisów doznań zmysłowych twórczość takich polskich pisarzy, jak Jerzy Pilch, Manuela Gretkowska, Adam Mickiewicz i Stefan Żeromski.

Dotyk jest w tym ujęciu rozumiany ogólnie jako 'zdolność odczuwania ucisków wywieranych przez osobę lub rzecz na powierzchnię ciała' (WSJP). W psychologii poznawczej dotyk bywa traktowany jako złożony zmysł somatyczny, na który składa się wiele współwystępujących odczuć, takich jak temperatura, wilgoć czy ból coraz częściej traktowanych jako odrębne zmysły¹⁶. Jest to związane z receptorami czuciowymi rozmieszczonymi na powierzchni ludzkiej skóry oraz w jej głębszych partiach. Zatem za każdym razem, gdy będzie mowa o zmysle dotyku, dotyczyć ona będzie jedynie odczuć różnego rodzaju ucisku na ludzkiej skórze.

Dotyk dziedziczny podstawową trójelementową ogólną ramę percepcji i zawiera w sobie kolejne elementy. Kategoria 'percepcji' dzieli się na dwa aspekty: bierną i czynną. Percepcja bierna jest wyrażana czasownikami *czuć*, *poczuć* oraz *wyczuć* i *wyczuwać*. Są to czasowniki, które w tym znaczeniu wykorzystuje się również dla postrzegania wężu i smaku¹⁷. Percepcja czynna odnosi się do czynności, których celem jest uzyskanie bodźców dotykowych, i dla omawianego tu zmysłu wiąże się z działaniami ruchowymi wykorzystującymi ciało i różne jego części, by doprowadzić do kontaktu z wybranymi obiektami. Czynność ta jest wyrażana czasownikami *dotknąć* i *dotykać*.

Użycie tej kategorii ma także wymiar wartościujący, czy postrzeżenie można uznać za satysfakcjonujące, czy też nie.

16 O bezpośrednim związku dotyku z odczuciem temperatury i bólu świadczą artykuły: E. Ładziak, *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, [w:] *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, red. J. Przyklenk, t. 5, Katowice 2014 oraz eadem, *Świat zamknięty w dłoni – ból i przyjemność jako podstawowe konotacje wybranych czasowników opisujących poznanie przez zmysł dotyku*, [w:] *Opozycja – przeciwieństwo – kontrast w języku i w tekście*, red. B. Mitrenga, Katowice 2012. O medycznym wykorzystaniu dotyku pisał A. Dombrowski, *Dotyk w poradnikach medycznych i paramedycznych – spojrzenie językoznawcze*, „Językoznawstwo” 2016 nr 1.

17 Szerzej pisze o tym A. Cejmer, *op. cit.*; oraz eadem, *Kilka uwag na temat jednostek języka o kształcie [ktoś] czuje [coś]*, „Poradnik Językowy 2014, nr 6.

W odniesieniu do każdego zmysłu kategoria powyższa jest rozszerzana przez podkategorię właściwego tylko jej ‘narządu percepcji’. Dla dotyku są to receptory umieszczone w skórze, co przekłada się na wykorzystywanie w tym celu rzeczownika *skóra* oraz nazw szczególnie wrażliwych na dotyk części ciała, na przykład *palec, dłoń czy usta* lub *wargi*. Kategorii ‘percepcji’ dotyku może towarzyszyć, jak w przypadku każdego zmysłu, także ‘jakość percepcji’ (*Ledwo czuła jego dotyk*). Nie obserwuje się odmiennych zasobów leksykalnych do wyrażania tej kategorii dla dotyku.

Podstawowe struktury czasowników percepcji *kto czuje co/ kto poczuł co*, a także *kto wyczuł co/ kto wyczuwa co* ujawniają kolejną kategorię wyrażoną zaimkiem *kto* odnoszącą się do podmiotu percepcji (*experiencer*). W dużym skrócie można tu zakwalifikować wszystkich ludzi (ale dotyczy to również dużej części świata zwierząt). Jako przykład leksemów, dla których znaczenie tej kategorii jest podstawowe, można podać *biczownika czy pieszczocha*.

Trzecia z podstawowych kategorii jest ujawniana zaimkiem *co* występującym po czasowniku. Odnosi się ona bardzo ogólnie do dwóch kategorii. Pierwszą z nich jest ‘bodziec’, który w uproszczeniu można nazwać *dotykami*. Pozycja ta otwiera jednak pole do bogatej reprezentacji tego, co się pod nią kryje¹⁸. Druga kategoria jest związana z ‘postrzeżeniami’ zmysłowymi, tworzącymi się w wyniku percepcji. Można je też nazywać *odczuciami*. Nierozzerwalny związek bodźców z wynikającymi z ich percepcji postrzeżeniami sprawia, że obie kategorie w wypowiedziach ludzi często są utożsamiane i nie obserwuje się wyraźnego ich różnicowania. Już sam fakt wystąpienia obu kategorii w miejscu jednej pozycji składniowej w pewnym stopniu potwierdza tę zależność.

Kategoria bodźca odnosi się do dotyku polegającego na ucisku receptorów znajdujących się na powierzchni ciała podmiotu percypującego, czyli na skórze. Pobudzenie tych ośrodków czuciowych odbywa się w wyniku określonego zdarzenia, dającego się opisać czasownikiem *dotykać*. Czasownik ten przyjmuje, jak już wcześniej wspomniano, sens ‘percepcji czynnej’, co obrazuje, jaki jest mechanizm pozyskiwania bodźców dotykowych. Schemat podstawowej struktury składniowej dla tego czasownika przedstawia się następująco: *kto dotyka kogo czym/ za pomocą czego*¹⁹. Czasownik ma bardzo ogólne znaczenie powodowania ucisku i należy go uznać za hiperonim takich leksemów, jak: *uderzać, bić, drapać, klepać, ciąć, przebijać* czy też *laskotać, gładzić, przytulać, całować* itd. Wszystkie te czasowniki dają się określić jako podkategoria ‘powodować dotyk’, a w obrębie terminów rzeczownikowych, najczęściej bezpośrednio tworzonych od powyższych czasowników (*uderzanie, bicie, drapanie, klepanie, muskanie...*), można

18 Sytuację tę relacjonują m.in. schematy składniowe *kto czuje, jak [...]* i *kto czuje, że [...]*, w których dochodzi do przedstawiania zdarzeń dotykowych, np. *Anna poczuła, że Jan dotyka jej dłoni* lub *Jan poczuł, jak Anna musnęła go swoją dłonią*.

19 Pełny zestaw połączeń czasowników *dotknąć* i *dotykać* notuje Walenty.

nadać im nazwę ‘rodzaj dotyku’. Różnorodność dotyku jest bardzo duża i otwiera pole do rozmaitych dalszych semantycznych powiązań.

Jedną z podkategorii, składających się na strukturę kategorii bodźca, jest ‘wykonawca czynności dotykowej’. W strukturze zdania rolę tę przyjmie dowolny rzeczownik żywotny, który poprzez wykonywane ruchy spowoduje kontakt z ciałem ‘podmiotu percypującego’. Przy analizie leksykalnej rzeczowników pewne nazwy mają w swoim znaczeniu wpisaną taką rolę – sprawcy określonego dotyku: na przykład *damski bokser, masażysta, rozbijaka czy gwałticiel*.

W zdaniu z czasownikiem *dotykać* istnieje możliwość wystąpienia nieżywotnego czynnika sprawczego w roli mianownikowego argumentu lewostronnego: *co dotyka kogo*, które wskazuje na sytuację, gdy nieożywiony obiekt ma kontakt z ciałem ‘podmiotu percepcji’ przy odwróceniu ról ‘podmiotu percepcji’ i ‘bodźca’ w postaci ‘obiektu’ wywołującego ‘postrzeżenia’. Może to dotyczyć na przykład upadających przedmiotów, podmuchu wiatru, materiałów poruszanych powiewami powietrza itp. Sytuacja ta dotyczy także wypowiedzi, w których ukrywana jest informacja o ‘wykonawcy czynności dotykowej’, a uwypuklana w tej pozycji staje się nazwa użytego w dotyku ‘obiektu’. Choć przywoływane tu bywają dowolne przedmioty, to istnieją leksemy, które ze względu na dotykowe cechy ‘obiektów’ zwykle pojawiają się częściej, na przykład *aksamit, kolec, maść, ostrze, puch, plastelina*. Istnieją także przedmioty przeznaczone do różnego dotykania, stąd ich nazwy (np. *łechtaczka, przycisk*) także można umieścić w tej kategorii²⁰.

Drugi argument przy powyższych czasownikach określa tego, kto jest dotykany, co odnosi się do ‘podmiotu percepcji’. Sytuacja ta obrazuje, że zdarzenie dotykania wchodzi w relację konwersji ze zdarzeniem ‘percepcji biernej’ dotyku i opisuje ją z dwóch różnych punktów widzenia, wyrażając ‘percepcję czynną’. Ten, kto jest dotykany, staje się odczuwającym ów dotyk. W sytuacji dotykania jest on pacjensem, na którym wykonywana jest czynność, a w ‘percepcji’ należy go uznać za ‘podmiot percepcji’. ‘Wykonawca czynności dotykania’ z punktu widzenia ‘percepcji’ dotyku jest częścią złożonego zjawiska ‘bodźca’ dotykowego.

Trzecim argumentem przedstawionych struktur (*czym/ za pomocą czego*) jest ‘narzędzie’, za pomocą którego dokonuje się dotyku. Choć element ten nie jest obowiązkowy w budowie zdań, to w rzeczywistości jest obecny, ponieważ zawsze to jakiś obiekt wchodzi w kontakt z ‘podmiotem percepcji’. Usunięcie tego elementu z wypowiedzi może sugerować, że część ciała ‘wykonawcy czynności dotykowej’ występuje w tej roli. W zdaniach funkcję tę, oprócz części ciała, mogą pełnić nazwy dowolnych przedmiotów wykorzystanych do kontaktu z ciałem. Wśród leksemów ze znaczeniem, istotnie

20 Z tą podkategorią związane są również rzeczowniki, takie jak: *siodło, siodelko, siedzisko, leżak*, ale mają one odniesienie przede wszystkim do statycznego wywierania nacisku. O wzrastającej roli dotyku może świadczyć tworzenie ekranów i paneli dotykowych w urządzeniach elektronicznych.

odnoszącym się do dotyku w roli ‘narzędzia’, występują nieliczne rzeczowniki, jak: *bat, różga czy masażer*, a w znaczeniu szerszym także *rękawica*.

Gdy dochodzi do zaistnienia dotyku, następuje jego percepcja, która prowadzi do wytworzenia w ‘podmiocie percepcji’ kolejnego elementu; staje się on istotną kategorią, jaką jest ‘postrzeżenie dotyku’, zwane też ‘odczuciem dotyku’. Każdy zmysł wyróżnia się zbiorem charakterystycznych dla niego ‘jakości’. Dla wzroku są to na przykład jasność, kolory, a także kształty czy rozmiary, w przypadku słuchu można mówić o głośności, wysokości, barwie, długości trwania czy strukturze dźwięków. Dla dotyku właściwe są takie ‘jakości’, jak *gładki/szorstki, ziarnisty; miękki, elastyczny/sztywny, twardy; ostry/ tępy*, ponadto *leпки czy tłusty*²¹. Jakości te mogą się na siebie nakładać, więc obiekt twardy może być gładki, tępy i tłusty.

Dla ramy dotyku można wydzielić jeszcze trzy dodatkowe podkategorie poboczne rozwijające informacje o zdarzeniu, w wyniku którego dochodzi do dotyku. Jest to ‘skutek dotyku’, który wskazuje na pewien trwały stan wynikający z zajścia określonego zdarzenia dotykowego, na przykład *odcisk, otarcie, siniak, zadrapanie*. Drugą podkategorią tego typu jest ‘miejsce’ charakterystyczne ze względu na dotyk. W leksyce byłyby to rzeczowniki określające takie miejsca, w których dochodzi do określonych rodzajów dotyku. Jako przykłady można wskazać rzeczowniki i połączenia leksykalne *agencja towarzyska, burdel, gabinet masażu czy stół operacyjny*. Trzecia podkategoria ‘dać się dotknąć’ oddaje okoliczność, w której istnieje lub nie istnieje możliwość dotknięcia danego obiektu (*dotykalny, niedotykalny*). Ma ona niezwykle rzadkie zastosowanie, ale odpowiada znacznie częstszemu występowaniu analogicznej podkategorii w ramie postrzeżenia wzroku (*widzialny, dostrzegalny*) i postrzeżenia słuchu (*słyszalny*).

Można zatem przyjąć, że rama interpretacyjna postrzeżenia dotyku, wyjąwszy określenia ogólne, składa się z czterech głównych kategorii, są to: ‘podmiot percepcji’, ‘percepcja’, ‘bodziec’ oraz ‘postrzeżenie dotyku’, z których ‘percepcja’ i ‘bodziec’ mają rozbudowaną strukturę w postaci kilku podkategorii. Rama ta powiela podstawowe kategorie ramy ogólnej percepcji zmysłowej. Jest ona prostsza od najbardziej rozbudowanej ramy percepcji wzrokowej, a zarazem mniej złożona niż rama percepcji słuchowej. Można ją porównać do interpretacji semantycznej zmysłu smaku i węchu.

21 Zbiór przymiotników właściwych dla doznań dotykowych wraz z ich podziałem został przedstawiony w pracy R. Bronikowskiej, *Przymiotniki oznaczające cechy przedmiotów odbierane zmysłem dotyku we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Studia nad współczesną polszczyzną. Gramatyka, semantyka, pragmatyka*, red. A. Dobaczewski, Toruń 2007. Wybranymi przymiotnikami charakterystycznymi dla postrzeżeń dotykowych zajmowała się także E. Ładziak, *Dotykając powierzchni. Przymiotniki opisujące wrażenia odbierane przez zmysł dotyku*, [w:] *Badania diachroniczne w Polsce*, red. D. Lipiński, K.T. Witczak, Łódź 2015. W korpusie SYNAMET można odnaleźć w zakładce „ontologia ramowa” następujące kategorie cech związanych z odczuciami dotykowymi: faktura, kleistość, podatność na nacisk, podatność na rozciąganie, podatność na zginanie, podatność na zniszczenie, cecha zakończenia krawędzi (www.synamet.polon.uw.edu.pl/korpus [dostęp: 29.05.2020]).

Tabela. Kategorie i podkategorie ramy percepcji dotyku

Kategorie i podkategorie	Przykłady
0. Ogólny	zmysł, zmysłowy, zmysłowo
1. Podmiot percepcji	biczownik, piesszczoch
2. Percepcja bierna	czuć, poczuć, wyczuć, wyczuwać
2a. Percepcja czynna	dotknąć, dotykać
2b. Narząd percepcji	skóra, dłoń, palec, usta, wargi
2c. Jakość percepcji	ledwo, wyraźnie
3. Bodziec	
3a. Powodować dotyk	uderzać, bić, szczypać, drapać, klepać, głaskać, łaskotać, muskać
3b. Rodzaj dotyku (ogólny/szczegółowy/bolesny/przyjemny)	dotyk, drapanie, klepanie, bicie, szczypanie, uderzenie, głaskanie, łaskotanie, muskanie
3c. Wykonawca czynności dotykowej	damski bokser, masażysta, rozbijaka, gwałciciel
3d. Obiekt	aksamit, kolec, łechtaczka, maść, ostrze, plastelina, puch, przycisk
3e. Narzędzie	bat, różga, masażer, rękawica
3f. Skutek dotyku	odcisk, otarcie, siniak, zadrapanie
3g. Miejsce	agencja towarzyska, burdel, gabinet masażu, stół operacyjny
3h. Dać się dotknąć	dotykalny, niedotykalny
4. Postrzeżenia dotyku	
4a. Jakość odczuć	gładki/szorstki, ziarnisty; miękki, elastyczny/sztywny, twardy, ostry/tępy, lepki, tłusty

SKRÓTY

- SDub – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, t. 1-4, Warszawa 2008.
 SYNAMET – Mikrokorpus metafor synestezyjnych: www.synamet.polon.uw.edu.pl/korpus.
 WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*: <https://wsjp.pl/>.
 Walenty – *Walenty. Elektroniczny słownik walencyjny języka polskiego*: <http://walenty.ipipan.waw.pl/>.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Badyda E., „Upadły anioł zmysłów”? *Metaforyka zapachu i percepcji węchowej we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk 2013.
 Bobryk J., *Krótką historia psycholingwistyki polskiej*, Ida Kurcz, Warszawa 2010.
 Bronikowska R., *O różnicy znaczeniowej między przymiotnikami szorstki i chropowaty*, „Poradnik Językowy” 2004, nr 4.
 Bronikowska R., *Przymiotniki oznaczające cechy przedmiotów odbierane zmysłem dotyku we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *Studia nad współczesną polszczyzną. Gramatyka, semantyka, pragmatyka*, red. A. Dobaczewski, Toruń 2007.
 Bronikowska R., „Twardy” i „sztywny” – określenia obiektu, który trudno odkształcić, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze*, red. A. Komorowska, A. Krzanowska, t. V, Szczecin 2004.
 Cejmer A., *Kilka uwag na temat jednostek języka o kształcie [ktoś] czuje [coś]*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 6.
 Cejmer A., *O jednostkach trójargumentowych z ciągiem czuć*, „Linguistica Copernicana” 2014, nr 11.
 Chojnacka-Kuraś M., *Semantyka bólu we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 2016.

- Dombrowski A., *Dotyk w poradnikach medycznych i paramedycznych – spojrzenie językoznawcze*, „Językoznawstwo” 2016, nr 1.
- Fillmore Ch.J., *Frame Semantics*, [w:] *Linguistics in the Morning Calm*, red. The Linguistics Society of Korea, Seoul 1982.
- Fillmore Ch.J., *Frames and the semantics of understanding*, „Quaderni di Semantica” 1985, vol. 6.2.
- Fillmore Ch.J., Atkins Beryl T., *Towards a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbors*, [w:] *Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*, eds. A.E. Lehrer, F. Kittay, New Jersey 1992.
- Johnson C.R., Petruck M.R.L., Baker C.F., Ellsworth M., Ruppenhofer J., Fillmore Ch.J., *FrameNet: Theory and Practice. Version 1.1*, 2003, <http://nats-www.informatik.uni-hamburg.de/pub/CDG/FrameNet/book.pdf>.
- Kieraś W., *Opis czasowników w projekcie RAMKI z punktu widzenia leksykografa – na przykładzie czasownika IŚĆ i jego związku z czasownikiem CHODZIĆ*, [w:] *Ramki: rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*, red. M. Zawisławska, Warszawa 2010.
- Kładoczny P., *Konceptualizacja zmysłów w twórczości Adama Mickiewicza*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2016, nr 2.
- Kładoczny P., *Rama interpretacyjna percepcji słuchowej*, [w:] *Narracyjność języka i kultury*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2014.
- Kładoczny P., *Ramy interpretacyjne zmysłów we wczesnych i późnych powieściach Jerzego Pilcha*, „Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2018, nr 4.
- Kładoczny P., *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1-2, Łask 2012.
- Kopcińska D., Linde-Usiekiewicz J., *Znaczenia słownikowe a przynależność do ram interpretacyjnych – przypadek JECHAĆ i LICZYĆ*, [w:] *Ramki: rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*, red. M. Zawisławska, Warszawa 2010.
- Kurcz I., *Język a reprezentacja świata w umyśle*, Warszawa 1987.
- Kurcz I., *Psychologia języka i komunikacji*, wydanie nowe, Warszawa 2005.
- Kurcz I., Okuniewska H. (red.), *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, Warszawa 2011.
- Ładziak E., *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, [w:] *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii*, red. J. Przyklenk, t. 5, Katowice 2014.
- Ładziak E., *Dotykając powierzchni. Przymiotniki opisujące wrażenia odbierane przez zmysł dotyku*, [w:] *Badania diachroniczne w Polsce*, red. D. Lipiński, K.T. Witczak, Łódź 2015.
- Ładziak E., *Świat zamknięty w dłoni – ból i przyjemność jako podstawowe konotacje wybranych czasowników opisujących poznanie przez zmysł dotyku*, [w:] *Opozycja – przeciwieństwo – kontrast w języku i w tekście*, red. B. Mitrenga, Katowice 2012.
- Minsky M., *A framework for representing knowledge*, [w:] *The psychology of computer vision*, red. P.H. Winston, New York 1975.
- Mitrenga B., *Zmysł smaku. Studium leksykalno-semantyczne*, Katowice 2014.
- Ramki: rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*, red. M. Zawisławska, Warszawa 2010.
- Ruppenhofer J., Ellsworth M., Petruck M.R.L., Johnson C.R., Scheffczyk J., *FrameNet II: Extended Theory and Practice*, (revised November 1, 2016) <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/docs/r1.7/book.pdf>.
- Staniewski P., *Konceptualizacja wrażeń słuchowych w języku polskim*, „Acta Universitas Wratislaviensis” nr 3788, „Studia Linguistica XXXVI” 2017.
- Zaron Z., *Problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa 2009.
- Zawisławska M., *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*, Warszawa 2004.

Zawisławska M., *Ramy interpretacyjne jako narzędzie opisu znaczenia*, [w:] *Ramki: rygorystyczna aplikacja metodologii kognitywno-interpretacyjnej*, red. M. Zawisławska, Warszawa 2010.
Żurowski S., *Wyrażenia percepcji słuchowej w języku polskim*, Toruń 2012.

Rama interpretacyjna dotyku w języku polskim

STRESZCZENIE: Ludzie odwzorowują doświadczenia swojego poznania w słowach, które łączą w kompleksy znaczeniowe. Zbiór kategorii semantycznych, opisujący określony zakres ludzkiej aktywności, nosi nazwę ramy semantycznej. Za pomocą tej metody jest możliwe opisanie również doświadczenia ludzkiej percepcji. Celem artykułu jest wskazanie kategorii, które opisują poznanie zmysłu dotyku. Wyróżnia się tu cztery główne kategorie semantyczne. Są to 'podmiot percepcji', 'percepcja', 'bodziec' oraz 'postrzeżenie dotyku'. Kategoria 'percepcja' i 'bodziec' mają rozbudowaną strukturę w postaci kilku podkategorii.

SŁOWA KLUCZOWE: percepcja – zmysły – dotyk – konceptualizacja – rama semantyczna

The interpretative framework of the sense of touch in the Polish language

SUMMARY: People reproduce the experiences of their cognition in words that one combines into meaning complexes. A collection of semantic categories that describe a specific range of human activity is called a semantic framework. With this method, it is possible to describe the experience of human perception. The purpose of this article is to identify categories that describe knowing the sense of touch. There are four main semantic categories. These are 'experiencer', 'perception', 'stimulus' and 'perception of touch'. The category 'perception' and 'stimulus' have a well-developed structure in the form of several subcategories.

KEYWORDS: perception – senses – touch – conceptualisation – semantic frame